

**ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИ
ЯК ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПОВЕДІНКОВИХ ДИСПОЗИЦІЙ**

Статтю присвячено вивченню питання особливостей формування поведінкових диспозицій з погляду філософського їх розуміння через призму правової соціалізації особи. Зокрема, розглянуто філософсько-правове тлумачення словосполучення «поведінкові диспозиції» та виокремлено диспозиційні рівні та способи правової соціалізації з точки зору диспозиційної теорії, а також у висновку узагальнено шляхи формування поняття про правомірні засоби задоволення таких потреб особи, які виникають внаслідок соціально-правових ситуацій.

Ключові слова: поведінкова диспозиція, правова соціалізація, соціальні установки особистості, символічний інтеракціонізм.

Стаття посвячена изучению вопроса особенностей формирования поведенческих диспозиций с точки зрения философского их понимания через призму правовой социализации личности. В частности, рассмотрены философско-правовое толкование словосочетания «поведенческие диспозиции», и выделены диспозиционные уровни и способы правовой социализации с точки зрения диспозиционной теории, а также в заключении обобщены пути формирования понятия о правомерных средствах удовлетворения таких потребностей личности, которые возникают в результате социально-правовых ситуаций.

Ключевые слова: поведенческая диспозиция, правовая социализация, социальные установки личности, символический интеракционизм.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the formation of behavioral dispositions from the point of view of their philosophical understanding through the prism of legal socialization of the person. In particular, the philosophical and legal interpretation of the phrase "behavioral disposition" is considered, and the dispositional levels and methods of legal socialization are distinguished from the point of view of disposition theory, and also in the conclusion generalized ways of forming the notion of lawful means of satisfaction of such needs of a person arising as a result of socio-legal situations.

Key words: behavioral disposition, legal socialization, social settings of personality, symbolic interactionism.

Вступ. Правова соціалізація особи, безперечно, є одним із важливих питань загальнотеоретичного правознавства. Проте слід зазначити, що ця тема є однаково цікавою не лише для дослідників у галузі філософії права, але й не меншою мірою для соціологів, психологів та філософів. Саме таким широким спектром розгляду даної тематики можна пояснити неабияку увагу до означеного питання в літературі. Як і у випадку з багатьма іншими інтегральними проблемами, увага з боку фахівців призвела не стільки до вирішення питань, скільки до усвідомлення складності та комплексності їх характеру.

Постановка завдання. Більш детально вивчаючи правову соціалізацію як процес формування правових диспозицій та власне балануючи на межі окреслених наукових сфер, слід насампе-

ред визначити розуміння словосполучення поведінкові диспозиції як певного процесу формування фіксованих правових установок, у межах яких діє особа. Слід поглянути на правову соціалізацію як засіб опосередкування соціальної ролі особи, її схильність не лише діяти певним чином за певних умов (примітивні диспозиції), а можливість інтерпретувати дійсність таким способом, котрий найбільше узгоджується з інтерпретацією суспільства чи окремих суспільних груп.

Результати дослідження. Формулюючи ключове словосполучення «правова диспозиція», безперечно усвідомлюємо, що йтиметься не про диспозицію в якості структурного елементу юридичної норми, а саме диспозицію як схильність діяти певним чином у певній ситуації. Диспозиційна теорія особистості, що широко застосовується в психології, поділяє дії особи на дії «до» і «після». У зарубіжній літературі ця теорія відома в якості теорії «атитюдів» і широко використовується теоретиками права задля пояснення закономірностей дій суб'єктів права в певних ситуаціях. Особливо популярними є спроби застосувати цю модель для передбачення прийняття рішень судовими установами. [1, с. 59] Авторство диспозиційної теорії особистості, як правило, приписують Г. Олпорту. Головною ідеєю його концепції є детально розроблена концепція «рис особистості» (чи «індивідуальна диспозиція»). Поряд із сформованими в процесі існування звичками та іншими більш дрібними утвореннями саме нейропсихічна організація мислення особи включає в себе певні інтегровані системи, котрі зумовлюють її схильність до певних дій і являють собою дрібні складові частини цілісної структури особистості. Безперечно, ці складові частини не сталі, а динамічні, і саме вони мотивують особу діяти певним чином, при цьому залишаючись функціонально-незалежними від своїх форм. У своїх пізніх роботах сам Г. Олпорт вже виокремлює не «риси», а натомість диспозиції, з-поміж котрих він чітко визначає такі:

1) кардинальні, властиві багатьом людям, які повністю поглинуті певною ідеєю, котра, своєю чергою, цілковито визначає їхнє життя та вчинки (наприклад, Жанна д'Арк);

2) центральні, чи фундаментальні диспозиції, котрі складають ядро особистості. Такі диспозиції можна легко добачати в людях. Це, приміром, пунктуальність чи забудькуватість, інертність чи енергійність та ін.;

3) вторинні, чи похідні, оскільки мають другорядний характер, впливають із первинних та є динамічнішими у відношенні до первинних [2, с. 43, 44].

Серед радянських вчених теорія диспозицій пов'язана, перш за все, з працями Д. Узнадзе та В. Ядова. «Теорія установки, за власною оцінкою Д. Узнадзе, є спробою пояснити активність живо-го організму як цілого, його взаємини з дійсністю за допомогою введення особливого внутрішнього утворення, позначеного поняттям «установка». Установка виникає за наявності одночасно двох умов: потреби, актуально наявної в даний момент, і об'єктивної ситуації задоволення цієї потреби. Таким чином, в її формуванні враховуються внутрішні і зовнішні чинники» [3, с. 318]. Така установка являє собою позасвідомий стан, що передує свідомій психічній діяльності людини.

У схожому руслі розгорталася концепція диспозиційного регулювання поведінки радянського соціолога В. Ядова [4, с. 89–105]. Коротко окреслюючи, вона полягає в алгоритмі дій особи: в найпростіших ситуаціях, де рольові вимоги не зафіксовані в чіткій формі, людина керується елементарними установками. У складніших ситуаціях, де діють визначені норми і рольові вимоги, поведінка особи вибудовується на основі базових установок чи ціннісних орієнтацій; у великих соціальних групах поведінка особи регулюється найвищими диспозиціями, котрі складають ціннісні орієнтири суспільства. Трапляються диспозиції кількох рівнів, а саме: перший, нижчий рівень складають елементарні фіксовані установки. Вони формуються на основі найпростіших ситуацій, до прикладу привітання та інше. Ці установки не усвідомлюються, оскільки лежать в основі свідомості особистості. Наступний рівень диспозицій складають соціально зафіксовані установки, або соціальні установки. Провідними чинниками їх формування є соціальні потреби, пов'язані з включенням особистості до певних груп і відповідних соціальних ситуацій. Соціальні установки утворюються на базі оцінки окремих соціальних об'єктів (або їх властивостей) і окремих соціальних ситуацій.

Третій рівень системи становить загальна (домінантна) спрямованість інтересів особистості. Вона формується на основі вищих соціальних потреб і являє собою схильність до ідентифікації з тією чи іншою галуззю соціальної діяльності. В одних людей ми виявляємо домінуючу спрямованість інтересів у сферу професійної діяльності, в інших – сім'ї, в третіх – дозвілля (хобі) і т. д. [4, с. 94].

Безперечно, вищий рівень диспозиційної системи утворює система ціннісних орієнтацій на цілі життєдіяльності та засоби їх досягнення. Вона формується на основі вищих соціальних потреб особистості (потреба включення в соціальне середовище) та у відповідності зі способом

життя, в якому можуть бути реалізовані соціальні та індивідуальні цінності особистості. Саме цьому рівню належить вирішальна роль у саморегуляції поведінки. При цьому виникає закономірне запитання: з яким видом диспозицій пов'язана саме правова соціалізація? На перший погляд, може здатися, що правова соціалізація пов'язана саме з другим рівнем диспозиційної системи – соціальними установками особистості. Проте більш детальний аналіз настановує на думку про те, що правова соціалізація стосується всіх без винятку установок особи – від найнижчих до найвищих. Так чи інакше, поведінка особи в різних ситуаціях зумовлена не лише вітальними потребами, але й різними рівнями соціальних потреб. Із цієї перспективи правова соціалізація являє собою створення диспозицій поведінки особи, коли та починає задовольняти свої потреби існування і розвитку, ефективно використовуючи правові або інші засоби, що відповідають чи принаймні не суперечать чинним правовим нормам.

Звісно, важливим у даному випадку є формування поняття про правомірні засоби задоволення таких потреб, а саме запорукою уявленню такого гатунку є ідея рівного визнання. «Таке «рівне визнання», – пише Д. Гудима, – це мінімальна повага до якості людини, котра залишається після «стирання» випадкових і несуттєвих рис особистості (кольору шкіри, зовнішнього вигляду, соціального класу, віку, статі, культурного багажу, природних талантів тощо), – це повага до антропної гідності або, за термінологією Ф. Фукуями, до «фактору ікс», який складає сутність людини» [5, с. 114, 115].

Тут можна звернутись до символічного інтеракціонізму, що в загальних рисах протиставляє себе лінії соціологічного позитивізму та біхевіоризму. Центральним поняттям символічного інтеракціонізму є гра, а саме особистість – це, перш за все, людина, котра діє в межах певної соціальної ролі. Такі ролі опосередковують процес правової соціалізації людини, отже, правова соціалізація являє собою спосіб опосередкування ролі активності людини. При цьому право являє собою дещо внутрішньо необхідне для існування ролі, отже, для існування особистості, а не людини як біологічної істоти.

Отже, виходячи з того, що внутрішню потребує зовнішнього, можна якнайкраще продемонструвати модель символічного інтеракціонізму. Становлення особисті передбачає засвоєння певної ролі в суспільстві взагалі та в його групах зокрема. Вірно зрозуміти правову соціалізацію з точки зору символічного інтеракціонізму можна, напевно, протиставивши її біхевіористичній моделі. Остання стверджує, що предметом наукового пізнання можуть бути лише явища, які людина отримує в чуттєвому досвіді. Оскільки внутрішні процеси психіки не спостерігаються чуттєво, то правова соціалізація передбачає засвоєння особою навичок чи набору реакцій, які виявляють себе під час дії зовнішніх чинників. Схема поведінки тут зображується у формі «ситуація – дія». Між тим для символічного інтеракціонізму в цій схемі вирішальним є посередник між явищем і дією – інтерпретація ситуації, яка опосередковує не «сліпу», а свідому реакцію суб'єкта. Свідомою її робить наявність ментального посередника – акта розуміння чи смислу: «У несимволічній взаємодії людські істоти безпосередньо реагують на жести і дії один одного, в символічній вони інтерпретують жести один одного і діють на основі значень, отриманих у процесі інтеракції» [6, с. 112].

Свідомість являє собою не «пустий ментальний простір», котрий лише заповнюється правовими явищами. Це, перш за все, безперервний екзистенційний процес усвідомлення, процес, в якому особі відкривається істина буття. Відповідно, і правову соціалізацію можна розглядати в якості екзистенційного процесу – становлення не правової свідомості, а радше правової самосвідомості, котра відкриває людині бачення її гідності, місця в суспільстві та окремих соціальних групах, а також опосередкує виконувани нею суспільні ролі.

Безперечно, в процесі правової соціалізації особа набуває властивості не просто діяти певним чином за певних умов (примітивні диспозиції), а інтерпретувати дійсність таким способом, котрий найбільше узгоджується з інтерпретацією суспільства чи окремих суспільних груп. При цьому особа здатна правильно розуміти певні ситуації у світлі набутого соціального досвіду, а також може – не достеменно, однак із достатньою вірогідністю – передбачати наслідки свої та чужої поведінки в таких обставинах.

Висновок. Отже, узагальнюючи саме формування правових диспозицій особи способами правової соціалізації з точки зору диспозиційної теорії, слід вважати, насамперед, формування обґрунтованих уявлень людини про власні потреби за конкретних життєвих умов. Саме правова соціалізація особи, її сутність прагне сформувати в кожній людині обґрунтоване уявлення про рівень власних потреб, задоволення котрих є необхідним для її існування та розвитку, при цьому слід зазначити що не достатньо лише мати уявлення про позитивне право, адже правова соці-

лізація відбувається, коли людина досягає обґрунтованого рівня потреб, виходячи з тієї ролі, яку вона виконує в суспільстві, саме деталізація філософсько-правового підґрунтя соціальних ролей вимагає подальшого більш детального вивчення.

Йдеться не про те, що певна особа вчиться задовольнятися мінімумом та не повинна прагнути до розширення своїх можливостей. Вбачається, що людина повинна усвідомлювати, що задоволення її потреб можливе лише правовими чи принаймні правомірними засобами. Якщо ж задоволення деяких видів її потреб неможливе за конкретних життєвих умов у межах її соціальної ролі та економічного чи, широко кажучи, соціального класу, людина вирішує такий дисонанс одним із двох способів або ж відмовляється від певної потреби чи змінює свою соціальну роль на іншу, в межах котрої задоволення потреби стає можливим за допомогою використання правових чи принаймні правомірних засобів.

Список використаних джерел:

1. Brenner S. *Stare Indecisis: The Alternation of Precedent on The Supreme Court*, 1946 / S. Brenner, H.J. Spaeth. Cambridge University Press, 1992. 151 p.
2. Олпорт Г. *Личность в психологии*. М.: КСП+; СПб: Ювента при участии психологического центра «Ленато», СПб, 1998. 345 с.
3. Ждан А.Н. *История психологии. От Античности до наших дней: учебник для вузов*. 5-е изд., перераб. и доп. М.: Академический Проект, 2004. 576 с.
4. Ядов В.А. *О диспозиционной регуляции социального поведения личности // Методологические проблемы социальной психологии*. М.: Наука, 1975. С. 89-105.
5. Гудима Д.А. Деякі новели в інтерпретації поняття «суб'єкт права»: абсурдні чи перспективні? *Право України*. 2010. № 2. С. 82–87.
6. Белинская Е.П. *Социальная психология: Хрестоматия: Учебное пособие для студентов вузов* / [сост. Е.П. Белинская, О.А. Тихомандрицкая]. М: Аспект Пресс, 2003. 475 с.